

BELLETEN

Cilt: LXXI

Aralık 2007

Sayı: 262

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA ANADOLU
KRALİÇELERİ

REMZİ KUZUOĞLU*

M.Ö. II. binin ilk çeyreği Anadolu ile Asur arasındaki ticarî ilişkilerin en yoğun yaşandığı dönemdir. Kuzey Mezopotamya'da, Dicle nehri kıyısında bulunan ve bugünkü Qal'at-Şirqāt'la aynı yer olduğu tespit edilen Asur şehri ile Anadolu'da Kayseri yakınlarındaki Kaniş şehri merkezli bu ticarî ilişki, yaklaşık 250 yıl sürmüştür. Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak da adlandırılan bu döneme âit bilgileri büyük çoğunluğu Kültepe/Kaniş'te olmak üzere Boğazköy/Hattuş, Alishar ve Kaman-Kalehöyük'te ortaya çıkartılan ve bugün sayıları 20.000'i aşmış olan Eski Asurca çivi yazılı belgelerden öğrenmekteyiz. M.Ö. 2000'lerde Anadolu'nun ve kısmen de olsa Asur'un siyasal, kültürel, sosyal, hukukî, ekonomik, tarihî, dinî ve coğrafi yapısı hakkında son derece önemli bilgiler veren Eski Asurca çivi yazılı bu belgeler, Anadolu'nun en eski yazılı kaynaklarıdır¹.

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Anadolu kraliçelerini ele almadan önce Anadolu ve Asur'da kadının sosyal statüsüne kısaca değinmekte fayda görüyoruz. Çivi yazılı belgeler bu dönemde, Asurlu kadınların aktif olarak ticaretin içinde bulduklarını, mevki ve unvanlarının ticarî faaliyetlerine engel olmadığını², özellikle tekstil ve bira imalatında aktif olduklarını ve ürettikleri malların Anadolu'ya sevki safhasında önemli görevler üstlendiklerini göstermektedir. Aynı zamanda bu bayan-

* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı.

¹ Bizlere Anadolu'nun bu en eski yazılı belgeleri üzerinde çalışma imkânı sağlayan merhum Hocamız Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e ve bu görevi ondan devralıp, başarı ile sürdüren Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu ve Kültepe kazı ekibine teşekkür ederim.

² Günbatu 1994, s. 191-200.

lar, aile şirketlerinin Asur'daki temsilcisi, yöneticisi ve çalışanı olarak da etkin bir rol üstlenmişler, kendi adlarına borç vermişler, senetler düzenlemişler, köle alıp-satmışlardır. Mirastan pay alma hakkı bulunan³ ve evlenme-boşanma durumunda sosyal hakları korunan Asurlu kadınlar sadece ev hanımı olarak değil, başarılı bir iş kadını olarak da Asur toplumunun içinde yer almışlardır.

Bu dönemde Anadolu'ya baktığımızda ise, Anadolu kadınının sosyal statüsünün Asurlu hemcinslerinden daha aşağıda olmadığı görülmektedir. Eldeki belgelere göre, Anadolu kadını en üst seviyede; ülke yönetiminde kral ile birlikte yan yana hatta bazı durumlarda tek başına görülür. Halk kadını olarak ise; ticaret yapmakta⁴, gayrimenkul⁵ ve köle alıp-satmakta⁶, kendi adına senet düzenlemekte, nişanlanma, evlilik ve boşanma durumlarında sosyal hakları korunmaktadır⁷.

Sumerce'de GAŞAN, SAL.LUGAL ve UN.GAL⁸, Akadca'da *šarratum* kelimeleri "kraliçe" anlamı taşımaktadır⁹. Eski Asurca'da ise *rubātum* kelimesi bu manaya sahiptir ve Anadolu kraliçelerine atfen kullanılmıştır¹⁰. *Rubātum* ve *šarratum* kelimeleri aynı manada olmalarına rağmen, aralarında, temsil ettikleri krallığın siyasi gücünden kaynaklanan bir statü farkı bulunmaktadır. Yani; *rubā'um*'un "müstakil kral", *šarrum*'un ise, "vasal kral" için kullanıldığını düşünürsek¹¹, *rubātum* kelimesi ile bağımsız bir ülkenin kraliçesinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Hitit dönemine baktığımızda ise, SAL.LUGAL/**haššuššara* "kraliçe", SAL.LUGAL.GAL "büyük kraliçe" ve **tawananna* "egemen kraliçe" tabirlerinin kraliçe kelimesinin karşılığında kullanıldıkları görülmektedir¹².

³ Albayrak 2000, s. 1-16.

⁴ Albayrak 1998, s. 1-14.

⁵ Bayram 1991, s. 97.

⁶ Bayram-Çeçen 1997, s. 579-604.

⁷ Sever 1992, s. 668-669.

* Kraliçe kelimesinin Hititçe yazılışlarıdır.

⁸ CAD Ş II, s. 72.

⁹ *šarratum* için bkz. CAD Ş II, s. 72.

¹⁰ *rubātum* kelimesi Akadca'da "prens" anlamında kullanılmaktadır. AHW, s. 991.

¹¹ Balkan 1957, s. 26 vd; Ayrıca bkz. Dercksen 2005, s. 111.

¹² Darga 1976, s. 22.

Konumuzla ilgili Türkçe en eski çalışmalardan biri, “Eski Anadolu’da Kadın” adlı kitabı ile, M. Darga tarafından yapılmıştır¹³. M. Darga, Koloni ve Hitit Çağı Anadolu kadını hakkında önemli değerlendirmeler yaptığı bu çalışmasında, Koloni Çağı Anadolu kraliçelerini, “*rubātum*” başlığı altında ele almıştır. Biz bu makalemizde, M. Darga tarafından değinilen belgeleri, kitabından sonra yayımlanmış ve ilk olarak burada sunacağımız metinlerdeki¹⁴ bilgiler ile bir arada ele alarak, günümüzden yaklaşık 4000 yıl önce yaşamış ve o dönem Anadolu kadını en yüksek seviyede temsil eden kraliçeler hakkında yeni birtakım değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız.

Sunacağımız ilk belge¹⁵, Anadolu sarayları ile yakın ilişki içinde olan, özellikle de kraliçelerin tekstil ihtiyacını karşılayan¹⁶ Ah-şalim adlı Asurlu tüccarın dört meslektaşına yazmış olduğu bir mektuptur. Muhtemelen Kültepe II. tabaka’nın ortalarında, yani M.Ö. ± 1905-1860 arasında bir tarihte¹⁷ yazılmış belgede, elbise ve kumaş siparişi veren Tawinia şehri¹⁸ kraliçesinden bahsedilmektedir. Metinden ayrıca, bu bayanın eşinin, yani Tawinia kralının tahtta bulunduğu da anlaşılmaktadır¹⁹. Konumuzla ilgili satırlarda: “*kraliçenin siparişi olan bir beyaz elbise ve (bir) top ince kumaşı bana gönder*” denilmektedir²⁰.

Ah-şalim bir başka mektubunda²¹ yine bir kraliçenin kumaş siparişinden bahsetmektedir. Metnin akışına göre, muhtemelen bugünkü Boğazköy ile aynı yer olan Hattuş’un kraliçesi olan bu bayan, Tawinia

¹³ Darga 1976.

¹⁴ Kendi arşivlerine ait belgeleri kullanmam hususunda gösterdikleri anlayıştan dolayı Hocam Prof. Dr. Sebahattin Bayram ve Prof. Dr. K. R. Veenhof’a teşekkürlerimi sunarım.

¹⁵ Kt n/k 388: Günbatu 1996, s. 30-31.

¹⁶ Günbatu 1996 s. 32-33.

¹⁷ Ah-Şalim adlı tüccarın mektubunda hitap ettiği şahıslardan biri olan Usur-şa-Istar’ın, M.Ö. ± 1905-1860 yılları arasında Anadolu’da ticari faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Bkz. Gökçek 2002, s. 59 vd.

¹⁸ Kültepe metinlerinden bir *kārum* teşkilatına sahip olduğunu bildiğimiz bu şehir, genellikle, Klasik dönemdeki adı Tavium, modern adı Büyük Nefesköy olan yere lokalize edilmektedir. Bkz. Nashef 1991, s. 116-117; del Monte-Tischler 1978, s. 417; del Monte 1992, s. 167.

¹⁹ Kt n/k 388: ⁷⁾ *a-ru-ba-im ū me-er-i-šu ta-am-ni-a-i-im*

²⁰ Kt n/k 388: ²¹⁾ *1 TÚG lu-bu-ša-am* ²⁵⁾ *pā-Hi-am ū TÚG ku-ta-nam* ²⁶⁾ *qā-at-num ru-ba-tum* ²⁷⁾ *té-ri-ša-ni šé-bi-lá-nim*.

²¹ Kt n/k 211: Günbatu 1996, s. 33, n. 5.

kraliçesi gibi “ince kumaş” sipariş etmiştir. Metnin ilgi satırları şöyledir: “Kraliçe 2 top ince kumaşı sipariş etti”²².

TC 3, 161 nolu bir diğer metinde, Asanum ve Puzur-Aššur isimli Asurlu tüccarlara âit kumaşların kraliçe için depo edildiği bilgisi mevcuttur. Metnin ilgili satırlarında: “Asanum’un 1 parça beyaz elbisesini (ve) Puzur-Aššur’un 2 parça elbisesini kraliçe için taşıdılar” denmektedir²³. Yukarıdaki iki metinde olduğu gibi, bu metinde de kraliçe ve beyaz elbise bahsi bir arada geçmektedir. Buna göre, hem beyaz elbise hem de ince kumaşın, bu dönem Anadolu saraylarının, özellikle de kraliçelerin vazgeçilmez tekstil ürünlerinin başında geldiği görülmektedir.

Kültepe’de 1962 yılında ortaya çıkarılan arşive ait olmasından dolayı, yukarıda ele aldığımız üç metin ile aynı döneme tarihleyebileceğimiz, çeşitli şahıslara ait kumaş miktarlarını gösteren Kt n/k 626 nolu metinde, sarayda bulunan kumaşların kraliçe tarafından satın alındığı belirtilmektedir. Bu dönemde Asurlu tüccarlar ile Anadolu krallıkları arasında yapılan anlaşmalara göre; Asur’dan Anadolu’ya getirilen tekstil ürünlerinin ilk satın alma hakkının yerel saraylara âit olduğu bilinmektedir²⁴. Muhtemelen bu hakkı kullanan kraliçe, saraya getirilen kumaşları ücretini ödeyerek satın almıştır. Metnin ilgili satırları şöyledir: “Saraydaki 20 (top) kumaşı fiyatı karşılığında kraliçe satın aldı”²⁵.

Daha önce yayınlanmış bir Kültepe tableti Wahşuşunalı bir kraliçeden bahseder. Metindeki tarihleme, M.Ö. ±1872 yılına, yani Asur kralı Naram-Suen zamanına²⁶ denk gelir. Belgenin ilgili satırlarında: “Wahşuşunalı kraliçe huzura kabul ettiği zaman bir parça kumaş ve bir parça şürükumaşı hediye olarak verdim” denilmektedir²⁷. M. T. Larsen, hediyelerin verilmiş sebebini kraliçenin huzura kabul etmesi olarak değerlendirmektedir²⁸.

²² Kt n/k 211: ²⁴ 2 TÚG ²⁵ ku-ta-ni qá-at-nu-tim ru-ba-tum ²⁶ té-ri-ší.

²³ TC 3, 161: ¹ 1 TÚG lu-bu-šu-um pá-ší-um ² ša Asâ-nim 2 TÚG lu-bu-ší ³ ša Puzur₇-A-šür a-ru-ba-tim i-ší-i.

²⁴ Larsen 1976, s. 245.

²⁵ Kt n/k 626: ¹⁶ 20 ku-ta-ni i-na ¹⁷ É.GAL^{lim} ru-ba-tum ¹⁸ a-na ši-mi-im ta-al-qé

²⁶ KTS 1, 50c: ¹¹ li-mu-um ¹² DUMU Pá-pá-lim. Bu limum, Eski Asur kralı Naram-Suen’in 1. hakimiyet senesinde görev yapmıştır. Bkz. Veenhof 2003, s. 9.

²⁷ KTS 1, 50c: ¹ i-nu-mi ru-ba-tum ² Wa-ah-šu-ša-na-i-tü ³ te₇ru-ba-ni ⁴ 1 ku-ta-na-am

⁵ 1 TÚG šu-ru-am ⁶ a-na ni-iš-e-em ⁷ a-dí-in.

²⁸ Larsen 1976, s. 343.

Metinlerde kraliçelerin tekstil ürünlerinin yanında, bakır ve gümüş alacaklarıyla ilgili kayıtlar da mevcuttur. Bu ödemelerin kraliçelerin bizzat katıldıkları ticarî faaliyetlerin bir sonucu olan şahsî alacaklarını mı, yoksa sarayın ihtiyacı olan bakır ve gümüş siparişlerini mi gösterdiği anlaşılammamaktadır. Bu husustaki ilk belgemiz, Asurlu ve yerli şahıslara âit bakır miktarlarını gösteren bir listedir²⁹. Belgede yaklaşık 48 kg. bakırın kraliçeye ait olduğu belirtilmektedir. Metnin ilgili satırında, “100 (mina bakır) kraliçe ile dir” denmektedir³⁰. Metinde, Nevşehir ve çevresinde aranan³¹ Nenaşsa ve Athuruşna şehirlerinin kralları ile memleketin ve Asur’un beyleri gibi ifadelerin bulunması, bahsi geçen bu bayanın Kaniş kraliçesi olma ihtimalini düşündürmektedir.

Kültepe’de ortaya çıkartılan bir belgede³², II. katta (M.Ö. ±1974-1835) *wabartum*³³, Ib katında (M.Ö. ±1800-1730) ise, *kārum* olarak adlandırılan ticaret merkezine sahip³⁴ olduğunu bildiğimiz ve Maşat höyük yakınlarında aranan³⁵ Kuburnat şehri kraliçesinden bahsedilmektedir. Belgede yaklaşık 240 gr. gümüşün kraliçeye, 2 kg. gümüşün ise memleketin bevine verildiği belirtilmektedir. Metnin ilgili satırları şöyledir: “8 1/3 mina gümüşü Kuburnat’a getirdiler. 1/2 mina gümüşü kraliçeye verdin, 4 mina gümüşü memleketin bevine tartın”³⁶.

Asurlu tüccar Puzur-Aşşur tarafından meslektaşları Idi-abum ve Kulumā’ya yazılmış bir mektupta³⁷, kraliçeye âit miktarı belirtilmeyen gümüşten bahsedilmektedir. Kaniş ile Wahşuşana arasında, muhtemelen kervanların güvenliğinin sağlanması hususunda yapılması beklenen bir anlaşmanın da mevzu edildiği³⁸ bu metinde: “kraliçenin ve kırlar amirinin gümüşünü ödetsinler” denilmektedir³⁹. Puzur-Aşşur’un, Atata ve Aşşur-malik’e yazdığı bir diğer mektubunda ise, kraliçe ve kırlar amiri gümüş

²⁹ CCT VI, 34a; Ulshöfer 1995, s. 287.

³⁰ CCT VI, 34a; ³¹ *1 me-at KI ru-ba-tim*.

³¹ Nashef 1991, s. 89; Bayram 1994, s. 212.

³² Kt 88/k 290.

³³ Bayram 1994, s. 233.

³⁴ Donbaz 2001, s. 106.

³⁵ Alp 2001, s. 49.

³⁶ Kt 88/k 290: ²²⁹ 8 1/3 ma-na KÜ.BABBAR iš-tü Ku bu-ur-na-at ²³⁰ ub-lu-ni im 1/2 m[a-n]a KÜ.BABBAR ²³¹ ru-ba-tum ta-dî-in 4 ma-na KÜ.BABBAR ²³² be-el, ma tim iš-qú ul.

³⁷ ATHE 66.

³⁸ Orlin 1970, s. 106.

³⁹ ATHE 66: ¹⁹⁹ KÜ.BABBAR ša ru-ba-tim ²⁰⁰ ū ša GAL. Hé-ri-im ²⁰¹ lu-ša-šš-qí-lu.

ödemesi ile alakalı olarak geçmektedir: “Puzur₁-Aššur, Atata ve Aššur-malik’e şöyle der: Lütfen dikkat ediniz! Ve gümüşü ya Kraliçenin ya (da) kırlar amirinin ödemesini sağlayınız, ben gelemeceğim”⁴⁰.

Yayınlanmış bir Kültepe tableti⁴¹, Asurlu tüccarların bir kraliçe ile olan yakın ilişkilerini göstermesi bakımından ilginçtir. Metinde, içeriği anlaşılabilen bir belgenin kraliçeye teslim edilmesi ve bu belgenin kraliçe tarafından korunması istenmektedir. Kraliçeye duyulan güvenin bir göstergesi olan bu istek, muhtemelen kraliçenin haberdar, belki de taraf olduğu bir durumdan kaynaklanmaktaydı. Kültepe II. tabakanın sonlarına tarihlenilebileceğimiz⁴² metnin ilgili satırlarında: “Bu belgeyi kraliçeye emanet edin ve onu muhafaza etsin” denilmektedir⁴³.

Elimizdeki belgeler kraliçelerin emrinde olan bazı memurların varlığına işaret etmektedir. Bu hususta vereceğimiz ilk örnek⁴⁴, Kültepe metinlerinden kalay ve kumaş ticareti ile tanıdığımız, Kayseri’nin güney veya güneydoğusunda aranan⁴⁵ Timelkia şehri kraliçesi hakkındadır. Bir çeşit alacak-verecek kaydı olan ve M.Ö. ± 1874’e tarihlenilebileceğimiz⁴⁶ belgede, kraliçenin kılavuzuna ve kralın danışmanına yapılan ödemelerden bahsedilmektedir. İlgili satırlarda şu ifadeler yer almaktadır: “1 1/3 mina kalayı kraliçenin kılavuzuna ödedim. 1/2 mina 5 šeşel kalay ve ticari malı kralın danışmanına verdim”⁴⁷.

Bir diğer örnek ise, Aššur-malik adlı Asurlunun yine Asurlu olan İnā, Ennah-ili, Aššur-taklaku, Galgalia ve Nazi adlı şahıslara yazdığı mektup-

⁴⁰ BIN 4, 93: ¹⁾ um-ma Puzur₁-A-šur-ma ²⁾ a-na A-ta-ta-a ü ³⁾ A-šur-ma-lik qí-bi-ma ⁴⁾ a-pu-tum ih-da-ma ⁵⁾ KÜ.BABBAR lu <ša> ru-ba-tim lu ša ⁶⁾ GAL šé-ri-im ša-áš-qí-lá ⁷⁾ lá a-kà-ša-dam

⁴¹ Kt 90/k 332, 11^a-12^a: Michel-Garelli 1997, s. 98.

⁴² Metnin 15^a. satırında geçen En-um-A-šür DUMU Šál-ma-A-šür şahıs adı, Kt 91/k 179^a da li-mu-um I-na-a DUMU A-mu-ra-a; Kt 93/k 533^a’de ise, li-mu-um Bu-zu-ta-a ile birlikte kaydedilmiştir. Bu tarihlleme Eski Asur kralı II. Puzur-Aššur’un 7 ve 8. hakimiyet yıllarına denk düşmektedir. Bkz. Veenhof 2003, s. 9.

⁴³ Kt 90/k 332: ^{11^a)} DUB^a a-nim / a-na ru-ba-tim ^{12^a)} pi-iq-da-ma / lu ta-ḥú-ur.

⁴⁴ TC 3, 211, 44-45.

⁴⁵ Nashef 1991, s. 119-120.

⁴⁶ TC 3, 211 nolu metnin 9. satırında geçen; ha-muš-tim ša Ha-na-na-ri-im şahıs adı, Kt 90/k 335^a’de (TPAK, s. 156) li-mu-um Bu-zu-ta-a ile birlikte kaydedilmiştir. Bu linum, Eski Asur kralı Puzur-Aššur’un 7. hakimiyet yılında, yani M.Ö. ± 1874^a’te görev yapmıştır.

⁴⁷ TC 3, 211: ⁴⁵⁾ a-na ra-dí-im ša ru-ba-tim áš-qúl ⁴⁶⁾ 1/2 ma-na 5 GÍN AN.NA ú sà-he-er-tám ⁴⁷⁾ a-na ma-li-ki-im ša ru-ba-im ⁴⁸⁾ a-dí-in.

tur⁴⁸. Belgede, bir kraliçenin çobanının gümüş ve buğday borçlarından bahsedilmektedir. İlgili satırlarda: “Kraliçe’nin çobanı (olan) Hapuala, 12,5 mina gümüş ve 100 çuval buğdayı bana borçludur” ifadeleri kayıtlıdır⁴⁹.

Hapuala şahıs adına başka bir metinde⁵⁰, muhtemelen Kaniş şehri kraliçesi olan bir bayanın emrinde bulunan Alahinnum görevlisi⁵¹ olarak rastlamaktayız. Yukarıdaki belgede geçen şahısla, sadece isim benzerliği olan Alahinnum Hapuala’nın, “at” olduğu kabul edilen⁵² “perdum”un bedelini elinde tuttuğu anlaşılmaktadır. İlgili satırlarda: “perdum’un bedeli olan 4 mina gümüş kraliçenin alahinnum’u olan Hapuala’dadır” denmektedir⁵³. Bu belgenin dublikatında ise, Kraliçenin emrinde bulunan sofracılar amirinden bahsedilmektedir. Belgede: “12 sheqel gümüş kraliçenin sofracı amiri Karia’dadır” denilmektedir⁵⁴. Her iki metinde geçen hamuştum isimleri dikkate alındığında, bahsi geçen kraliçenin, en azından M.Ö. ± 1868 ile 1856 yılları arasında Kaniş tahtında bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁵. Ayrıca, hem alahinnum hem de sofracılar amiri olan yerel görevlilerin kraliçenin emrinde bulunmaları, bu tarihlerde Kaniş memleketini yöneten kral ve kraliçenin bazı durumlarda (hastalık, savaş, vb.) birtakım idari yetkileri paylaşmış olmalarıyla da açıklanabilir.

Bugünkü Alişar ile bir tutulan Amkuwa şehrinde ortaya çıkarılan, Kültepe Ib tabakası ve Asur kralı I. Şamşi-Adad dönemi ile çağdaş Nabi-

⁴⁸ ICK 1, 13.

⁴⁹ ICK 1, 13: ⁵⁾ 12 1/2 ma-na KÜ.BABBAR ù 1 me-at na-ru-uq ⁶⁾ še-am Ha-pu-a-lá re-i-um ⁷⁾ ša ru-ba-tim ha-bu-lam

⁵⁰ Kt m/k 24, 13-14: bu metnin duplikatı olan Kt m/k 35, 12-13.

⁵¹ CAD A, s. 294’de “an administrative official” anlamı verilen bu kelimeyi Veenhof 2006, s. 779’da, “steward “ olarak değerlendirmektedir.

⁵² Sugiyama 1997, s. 139-154; Michel 2003, s. 190-200.

⁵³ Kt m/k 24: ¹²⁾ 4 ma-na KÜ.BABBAR šî-i[m] ¹³⁾ pè-er-de_se KI Ha-pu-a-lá [a-lá-hi-nim]

¹⁴⁾ ša ru-ba-tim, Kt m/k 35: ¹²⁾ 4 ma-na KÜ.BABBAR šî-im pè-er-de_se ¹³⁾ KI Ha-pu-a-lá a-lá-hi-<ni>im ša ru-ba-tim

⁵⁴ Kt m/k 35: ²³⁾ 12 GÍN KÜ.BABBAR ²⁴⁾ KI Kâ-ri-a GAL pá-šu-ri ša ru-ba-tim.

⁵⁵ Kt m/k 24 ve bu metnin dublikatı olan Kt m/k 35’te geçen ha-mu-uš-tim ša Lu-z[i-na], CCT 1, 2 ve POAT 4’de li-mu-um ša qâ-ti A-gu_s-tim ile birlikte geçmekte ve bu tarihleme Asur kralı Naram-Suen’in 5. hakimiyet yılını, yani M.Ö. ± 1868’e denk düşmektedir. ha-mu-uš-tim ša A-šür-DU₁₀ DUMU K[â-ri-a] ise Kt m/k 147’de li-mu-um ša qâ-ti A-šur-mu-ta-bi-il, DUMU A-<bar>zi-zi-im ile birlikte geçmekte ve tarih Naram-Suen’in 17. saltanat yılını, yani M.Ö. ± 1856’yi göstermektedir.

Enlil adlı Asurlunun arşivine âit bir mektupta⁵⁶, Amkuwa şehrinin, bir kraliçe ve “merdiven büyüğü” olarak tercüme edilen rabi simmiltim tarafından idare edildiği kabul edilmektedir⁵⁷. Belgede kraliçe ve rabi similtim’den, tutuklanmış olan Şalahşua sarayının Hapirularının serbest bırakılmaları istenmektedir. Kraldan değil de kraliçe ve rabi similtim’den böyle bir talepte bulunulması, bu dönemde Amkuwa’nın bir kraliçenin idaresi altına olması ile açıklanmaktadır⁵⁸. Belgede; “*Hapiste tutulan Şalahşua sarayının Hapiru adamları hakkında ben sana yazdım. Git! Ve Kraliçe ve rabi similtim’in ağızını araştır. Eğer kraliçe ve rabi similtim onları serbest bırakırlarsa bana yaz*”⁵⁹.

Elimizdeki birkaç belge, kral ve kraliçelerin birlikte hareket ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Bu belgelerden ilkinde⁶⁰ muhtemelen Kaniş şehrinin idarecileri olan kral ve kraliçe, yerli bir aileyi Asurlu bir şahsa satarlarken görülmektedir. Belgedeki tarihlere göre⁶¹ bu satış, Asur kralı Naram-Suen’in 8. hakimiyet yılında, yani M.Ö. ± 1865’te gerçekleşmiştir⁶². Bu tarih, yukarıda değindiğimiz alahinum ve sofracılar amirinin kraliçesi olan bayanın Kaniş tahunda oturduğu dönemle aynı görünmektedir. Buna göre, her üç metinde bahsi geçen kraliçe aynı şahıs olmalıdır. İlgili satırlarda şöyle denilmektedir: “*Kral ve kraliçe, Karia, onun karısı ve onun oğullarını [40] mina gümüş karşılığında Itür-ili’ye verdiler*”⁶³.

Kral ve kraliçenin birlikte anıldığı bir diğer belge, Anadolu’lu şahıslar arasında düzenlenmiş bir borç mukavelesidir⁶⁴. Muhtemelen Kültepe II. tabakaya ait bu metinde, borcun ödeme tarihi kral ve kraliçenin yemin ettikleri zamana göre düzenlenmiştir. Vadelendirme tabiri olarak kullanılan ifadelerden, kralların Tanrı Ana ve Nipas’ın mabetlerinde dini törenlere

⁵⁶ OIP 27, 5.

⁵⁷ Balkan 1957, s. 54-55.

⁵⁸ Darga 1976, s. 6.

⁵⁹ OIP 27, 5: ⁹⁾ a-šu-mi a-wi-li ha-pi-ri ša É.GAL-lim] ¹⁰⁾ Ša ša-lá-ah-šu-wa ša i-na ki-še-[er-sí-im] ¹¹⁾ [wa]-áš-bu-ni áš-pu-ra-ku-um a-[li-ik-ma] ¹²⁾ [pi]-i ru-ba-ú ú GAL sí-[mi-il-tim] ¹³⁾ [š]a-a-al-ma šu-ma ru-[ba-tum ú GAL sí-mi-il-ti] ¹⁴⁾ ú-ta-ru-šu-nu šu-up-r[a-am].

⁶⁰ KTK 106.

⁶¹ KTK 106 : ⁹⁾ li-mu-um ¹⁰⁾ S[a2]!-ma

⁶² Veenhof 2003, s. 9.

⁶³ KTK 106: ¹⁾ [a-na 40] ma-na KÜ.BABBAR Kâ-ri-a ²⁾ [a-ša]-sú ú me-er-e-šu ³⁾ ru-ba-um / ú ru-ba-tum ⁴⁾ a-na I-tur, DINGIR / i-dí-nu.

⁶⁴ Kt 91/k 282. Bu metin K. R. Veenhof tarafından yayımlanacaktır.

katıldıklarını⁶⁵ ve yemin ettiklerini⁶⁶ bilmemize rağmen, kraliçelerin de kral ile birlikte yemin ettikleri hususu ilk olarak bu metinde görülmektedir. İlgili satırlar şöyledir: “5 mina gümüşü onlar adına o ödedi. Kral ve kraliçe Tanrı Ana'nın huzurunda yemin ettiler”⁶⁷.

Kültepe'de yapılan arkeolojik kazılar M.Ö. ±1835'lerde Kaniş şehrinin maruz kaldığı büyük bir yıkıma işaret eder⁶⁸. Bu dönemde şehir büyük bir yangın geçirmiş, bunun sonucu olarak Anadolu ile Asur arasındaki ticaret yaklaşık 35 yıl sürecek⁶⁹ bir duraklama dönemine girmiştir. Ayrıca, çivi yazılı belgelerde kayıtlı; isyanlar, iç huzursuzluklar ve savaşlarla ilgili ifadeler⁷⁰ Kaniş şehrine yaklaşan bu tehlikenin varlığına da işaret etmektedir.

Kültepe'de 1983 yılı kazılarında bulunan bir tablet yukarıda bahsettiğimiz isyanlardan biri hakkındadır⁷¹. Bugünkü Gürün'e lokalize edilen⁷² Tegarama şehri kārūmundan muhtemelen Kaniş kārūmuna yazılmış olan bu mektupta, memleketin isyan halinde olduğu belirtilmektedir. Belgede ayrıca, Kaniş kralı ve kraliçesinin durumlarından da bahsedilmektedir. Fakat ilgili kısmın kırık olmasından dolayı, kral ve kraliçenin içinde buldukları durum hakkında bir bilgi edinilememektedir. Ancak, metnin devamında belirtilen memleketin isyan halinde bulunduğu ifadesi, kral ve kraliçenin pek de iyi bir durumda olmadıklarını göstermektedir. Bu olay muhtemelen II. katın sonlarına doğru vuku bulmuş olmalıdır. Çünkü Tegarama şehrinde bulunan Asur ticaret merkezi II. katta kārūm, Ib katında ise wabartum düzeyindedir. Mektubun Tegarama kārūmundan yazılmış olması sebebiyle bu olayın II. katta, yani M.Ö. ±1835'lerden önce gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Metinde şöyle denilmektedir: “[Kaniş kārūmuna ?] Tegarama kārūmu şöyle der: İştiyoruz ki kral ve kraliçe [zor durumdadır! ?] Sizler babamız beylerimizsiniz! Beylerimiz! Memleket isyan halindeyken sizin bulunduğunuz yere yazdık. Habercilerimiz Aššur-nādā ve

⁶⁵ Çeçen 1998, s. 119 vd.

⁶⁶ ICK 1, 32.

⁶⁷ Kt 91/k 282: ¹⁸⁾ 5 ma-na <<na>> KÜ.BABBAR ¹⁹⁾ i-ša-qal-šu-nu-ti ni-iš A-na ²⁰⁾ ru-ba-im ü ru-ba-tim ²¹⁾ it-mu-ü.

⁶⁸ Özgüç 2005, s. 9.

⁶⁹ Veenhof 2003, s. 57.

⁷⁰ Çeçen 2002, s. 65 vd.

⁷¹ Kt 83/k 129: ⁸⁾ ki-ma / ma-tum ⁹⁾ sâ-hi-a-at-ni

⁷² Nashef 1991, s. 117.

*Ku[ša²]'yı benim adıma gözetiniz ve (zira) bizim habercilerimize onlar hiçbir şey vermedi'*⁷³.

Kültepe metinleri incelendiğinde bu dönem kraliçelerinden bazılarının, Koloni Çağı'nın en azından belirli dönemlerinde ve bazı şehirlerinde idarî ve hukukî kararlar alabilecek derecede ülke yönetiminde söz sahibi oldukları görülür. Belgelerde bu bayanlar ya kral ile yan yana veya tek başlarına emrindeki idarî görevliler ile, hâkim bir güç olarak karşımıza çıkarlar. Bu yönetsel güç, Koloni Çağı Anadolu'sunda kadının statüsünü göstermesi bakımından mühimdir.

Bu hususta vereceğimiz ilk örnek ATHE 62 nolu metindir. Belgede, kraliçenin kaçakçılık yapan Puşuken adlı Asurlu tüccarı tutuklattığı bilgisi mevcuttur. Puşuken'in Kaniş'te ikamet etmesi sebebiyle, tüccarı tutuklatan bayanın Kaniş'in kraliçesi olduğu kabul edilmekte⁷⁴, bu olayın yaşandığı tarih Eski Asur kralı Şarrukin'in son dönemlerine, M.Ö. ±1880 yıllarına tarihlendirilmektedir⁷⁵. Belgede, Kaniş kraliçesinin, Malatya ve K.Maraş arasında kalan bölgede aranan⁷⁶ Luhuzattia, Hurama ve Şalahşua şehirleri ile ülkesindeki her yere kaçakçılığın önlenmesi hususunda bir mektup yazdığı belirtilerek, tüccarlardan dikkatli olmaları ve kaçakçılık yapmalarını istenmektedir. İlgili satırlarda: "onun kaçak malını Irrā'nın oğlu Puşuken'e gönderdi ve onun kaçak malı yakalandı ve saray Puşuken'i hapse attı. Nöbetçiler güçlüdür. Kraliçe, Luhuzattia, Hurama, Şalahşua ve ülkesindeki (her yere) kaçakçılıkla ilgili (mektup) yazdı. Gözlerinizi açın! Lütfen hiçbir şeyin kaçakçılığını yapmayın" denmektedir⁷⁷. Görüldüğü gibi, Kaniş kraliçesi tüccar Puşuken'i hapse atturarak hukukî, kaçakçılığın önlenmesi hususunda yazdığı mektupla da idarî bir karar vermiştir. Kraliçe, bir kral gibi hareket etmiş, ülkesinin çıkarlarını korumak adına yetkilerini etkin şekilde kullanmıştır. Bu durum aynı zamanda Kaniş

⁷³ Kt 83/k 129: ¹⁾ [a-na kâ-ri-im] ²⁾ Kâ-n[î-iš ?] ³⁾ um-ma kâ-ru-um ⁴⁾ Té-ga-ra-ma-ma ⁵⁾ ni-ša-me-ma / ru-ba-um ⁶⁾ ù ru-ba-tum [x x x] ⁷⁾ a-ba-ú-ni be-lu[-ú-ni] ⁸⁾ a-tù-nu be-lu-ni ⁹⁾ ki-ma / ma-tum ¹⁰⁾ sâ-hi-a-at-ni ¹¹⁾ a-na a-ša-ri-ku-nu ¹²⁾ ni-iš-pu-ra-am ¹³⁾ A-šur-na-da ü Ku-ša² ¹⁴⁾ šî-ip-ru-ni ¹⁵⁾ i-re-lâ-ni-ma / mi-ma ¹⁶⁾ a-qâ-ti / šî-ip-ri-ni ¹⁷⁾ ú-lá i²-dî-[nam²].

⁷⁴ Orlin 1970, s. 79; Darga 1976, s. 6.

⁷⁵ Garelli 1963, s. 73.

⁷⁶ Nashef 1991, s. 61, 79, 99.

⁷⁷ ATHE 62: ²⁸⁾ pā-zu-ur-tù-šu DUMU Īr-ra-a a-šé-er ²⁹⁾ Pu-šu-ke-en, ü-sé-ri-am-ma ³⁰⁾ pā-zu-ur-tù-šu i-šî-bî-it-ma ³¹⁾ Pu-šu-ke-en, É.GAL^{lum} i-š-ba-at-ma ³²⁾ a-na ki-šé-er-sî-im i-dî ma-ša-ra-tum! ³³⁾ da-na a-na Lu-hu-sâ-ti-a Hu-ra-ma ³⁴⁾ Ša-lâ-ah-šu-a ü a-na ma-ti-ša a-dî ša ³⁵⁾ pā-zu-ur-tim ru-ba-tum ta-áš-pur-ma ³⁶⁾ e-na-tum na-ad-a a-pu-tum mi-ma ³⁷⁾ lā-tù-pā-za-ar.

tahtında bir kralın olmadığını ve ülkenin yönetiminin bir kraliçenin idaresi altında olduğunu göstermektedir.

Kültepe metinlerinde bahsi geçen bir diğer kraliçe, genellikle bugünkü Elbistan civarında aranan⁷⁸ Luhuzattia şehri kraliçesidir. Tekstil ürünleriyle meşhur bu şehir, Asurlu tüccarların Asur'a dönüşlerinde yün aldıkları bir merkez olarak da kabul edilmektedir⁷⁹. Belgeden, Luhuzattia kraliçesinin kalaya karşı kumaşları alıkoymuş olduğu anlaşılmaktadır. Kraliçe, muhtemelen tüccarlardan kalay getirmeleri talebinde bulunmuş, fakat bu isteğinin gerçekleşmemesi nedeniyle, tüccarların kumaşlarına el koymuştur. Kumaşlara el konulma kararının verilmesi ve bu kararın uygulanması Luhuzattia'da idarenin bir kraliçenin elinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İlgili satırlarda şu ifadeler yer almaktadır: “Sizin bana gönderdiğiniz 25 parça kutānu-kumaşı Luhuzattia'da alıkondu. (Bu nedenle) saraya çıkık ve kraliçe şöyle söyledi: Kumaşlar kalay için tutulmaktadır. (Kalayı) buraya getirin”⁸⁰.

C. Günbatı tarafından yayınlanan Kt n/k 504 nolu metin, M.Ö. II. bin'de Eski Anadolu'da hukuk anlayışını ortaya koymasının yanında, Koloni Çağı Anadolu kraliçelerinin ülke yönetimindeki etkinliğini, hatta kral ile eşit söz hakkına sahip olduğunu göstermesi sebebiyle de son derece önemli bir belgedir⁸¹. Metinde, Aşşur-taklāku adlı Asurlu tüccarın saray tarafından tutuklandığı, bunun üzerine kārūm'dan bir heyetin Kaniş kralı ve kraliçesinin⁸² huzuruna çıktığı ve meslektaşlarının serbest bırakılması hususunda talepte buldukları kayıtlıdır. Elçiler Aşşur-taklāku'nun kendileri gibi bir tüccar olduğunu, her zaman kral ve kraliçenin emrinde bulunduğunu belirterek, arkadaşlarının suçsuzluğunu ispatlaması için; ya tanrı Aşşur'un hançeri huzurunda yemin etmesine ya da yerli bir kimse gibi nehre gitmesine izin verilmesini istemektedirler. Kral ve kraliçe elçilerin bu isteklerinin yerine gelmesi için; düşmanları olan Tawiniya kralı adına casusluk yapan bir şahsın kendilerine teslim edilmesini veya 1 mina amütüm ya da 10 mina altın verilmesini istemişlerdir. Bu isteklerinin

⁷⁸ Nashef 1991, s. 79.

⁷⁹ Gökçek 2004, s. 318.

⁸⁰ CCT 4, 19c: ¹⁵⁾ a-šu-mi 25 TÚG ku-ta-ni ¹⁶⁾ ša <tù>-šé-bi, lā-ni-ni ¹⁷⁾ i-na Lu-hu-sā-ti-a ¹⁸⁾ ša-áb-tù a-na É.GAL ^{lim 19)} né-li-ma um-ma ²⁰⁾ ru-ba-tum-<ma> ša-bi-it ²¹⁾ TÚG.HI.A <a>-na AN.NA ²²⁾ i-la-kam.

⁸¹ Günbatı 2000, s. 73-88.

⁸² Günbatı a.g.m., s. 83.

yerine getirilmemesi durumunda ise, Aşşur-taklāku'nun öldürüleceğini ifade etmektedirler. Her yönüyle önemli olan bu belgenin tercümesinin tamamını vermeyi uygun görüyoruz: "Saray Aşşur-taklāku'yu yakaladıktan sonra iki ay geçti ve bir kārūm (heyeti) saraya çıktı ve kral ve kraliçeye şöyle söyledi: (O) adam (Aşur-taklāku) suç işlemedi ve uygunsuz bir davranışta bulunmadı. Adamı serbest bırakın! Bizimle birlikte (bu) adam burada bir firmaya sahiptir ve bizimle beraber (her zaman) emrinize âmade olacaktır. Kral ve kraliçe şöyle cevap verdiler: Tawinia'dan gönderilmiş mektubu getiren ve düşmanım(ız)a istediği (bilgiyi) taşıyacak olan başımızı araştırarak olan (kimseyi) buraya getirin ve kardeşiniz (Aşşur-taklāku) serbest kalsın. Kārūm şöyle dedi: O (Aşşur-taklāku) hazır olsun (ve) tanrı Aşşur'un hançeri üzerine yemin etsin veya sizin şehrinizin bir yerlisi gibi (aklanmak için) nehre gitsin! Hiçbir şekilde alış-veriş yapmadığına ve Tawiniya'ya (herhangi bir şey) götürmediğine; Tawiniyalı (kralın) istediğini yerine getirmeyecek! Kral ve kraliçe şöyle cevap verdiler: Elimizde tuttuğumuz bir tableti yemin için size göndereceğiz, adamı buraya getirin! Eğer adamı getirmezseniz, 1 mina amütum veya 10 mina altın verin ve kardeşiniz (Aşşur-taklāku) serbest kalsın. Eğer (bu istediklerimizi) bize vermezseniz; fikrinizi değiştirmez ve onun adını söylemezseniz, kardeşiniz ölmüştür (onu ölü bilin!) Asur şehrinin tableti gereğince, Kaniş kārūmu ('nun) küçük (ve) büyük (meclisleri) bizi (şahit olarak) belirlledi ve tanrı Aşur'un hançeri önünde (şahitliğimiz hakkındaki) tableti verdik. Amur-Aşşur'un huzurunda, Uşur-şa-Iştar'ın huzurunda, İdi-Aşşur'un huzurunda, Buzazu'nun huzurunda⁸³. Görüldüğü üzere;

⁸³ 1) i-tù / A-šūr-tāk-lā-ku ²) É.GAL^{lüm} / i-bu-tù-ni ³) 2 ITU.KAM i-li-ik-ma ⁴) kâ-ru-um / a-na É.GAL^{lüm} ⁵) e-li-ma um-ma kâ-ru-um-ma ⁶) a-na ru-ba-im ù ru-ba-tim-ma ⁷) a-wi-lum ar-nam ù šī-lā-tām ⁸) ú-lá i-šu a-wi-lam wa-šī-ra ⁹) qā-dí-ni-ma a-wi-lum a-na-kam ¹⁰) É^{be}-tām i-šu ú a-na ¹¹) e-ri-iš-tí-ku-nu qā-dí-ni-ma ¹²) i-za-az um-ma ru-ba-um ¹³) ú ru-ba-tum-ma mu-še-bi-il, ¹⁴) æup-pi-im ša iš-tù Ta-wi-ni-a ¹⁵) ú-šé-bi-lá-ni-ma e-ri-iš-tām ¹⁶) a-na be-el nu-ku-ur-tá i-za-bi-lu ¹⁷) ú qā-qí-dí i-šé-e-ú ¹⁸) ru-a-nim-ma ú a-hu-ku-nu lu-šé-er ¹⁹) um-ma kâ-ru-um-ma li-zi-iz ²⁰) GÍR ša A-šur li-it-ma ²¹) ú-ul ki-ma DUMU a-li-kā ²²) a-na i-id li-li-ik ²³) šī-ma-am mi-ma lá iš-ú-mu-ma ²⁴) a-na Ta-wi-ni-a ²⁵) lá ú-šé-bi-lu a-na ru-ba-im ²⁶) Ta-wi-ni-a-i-im ²⁷) a-na e-ri-iš-tí-šu ²⁸) lá i-za-zu-ni ú-ul né-nu ²⁹) a-pu-hi-šu GÍR ša A-šur ³⁰) lu ni-it-ma a-hu-ni ³¹) a-na e-ri-iš-tí Ta-wi-ni-a-i-im ³²) lá i-za-zu-ni um-ma ru-ba-um ³³) ù ru-ba-tum-ma ³⁴) ša æup-pá-am qā-at-ni ³⁵) ú-kā-lu ku-nu-tí a-na ma-mi-tum ³⁶) a-ra-de₈-ku-nu a-wi-lam ru-a-nim ³⁷) šu-ma a-wi-lam lá ta-ra-de₈-a-nim ³⁸) I ma-na a-mu-tám ú-ul ³⁹) 10 ma-na KÜ.GI dí-na-nim-ma ⁴⁰) ù a-hu-ku-nu lu-šé-er ⁴¹) šu-ma lá ta-da-na-ni-a-tí ⁴²) lá ta-tù-ra-ma šu-um-šu ⁴³) lá ta-za-kā-ra a-hu-ku-nu ⁴⁴) me-et a-ma-lá æup-pi-im ⁴⁵) ša a-lim^{ki} kâ-ru-um Kâ-ni-iš ⁴⁶) Ĥa-he-er GAL i-dí-ni-a-tí-ma ⁴⁷) IGI GÍR ša A-šur æup-pá-am ⁴⁸) ni-dí-in IGI A-mur-A-šur ⁴⁹) IGI Ú-Ĥur-ša-Ištar ⁵⁰) IGI DINGIR-na-da ⁵¹) IGI I-dí-A-šur IGI Bu-za-zu.

- Kārūm heyeti saraya çıktıklarında kral ve kraliçeye ricada bulunmaktadırlar.

- Kārūm heyetinin taleplerine kral ve kraliçe birlikte yanıt vermektedirler.

- Kral ve kraliçe tutuklunun serbest kalabilmesi için yerine getirilmesi gereken şartları birlikte sıralamaktadırlar.

Metindeki bu tür ifadeler, kral ve kraliçenin ortak söz hakkı bulunduğunu göstermektedir. Öyle ki, ülke güvenliğini ilgilendiren bir meselede dahi kraliçenin bu denli etkin bir pozisyona sahip olması, bu dönem Anadolu kraliçelerinin siyasi güçlerini göstermesi bakımından önemlidir.

Koloni Çağı'nda Anadolu halkının sosyal yaşantısı hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Bu durum, Anadolu kadını en üst seviyede temsil eden kraliçeler için de geçerlidir. Çivi yazılı belgeler Anadolu şehirlerinden Amkuwa, Hattuş, Kaniş, Kuburnat, Luhuzattia, Tawinia, Tegarama, Timelkia ve Wahşuşana kraliçeleri hakkında az ama önemli bilgiler vermektedir. Bu bayanları, günlük hayatta veya bir eş ya da anne olarak değerlendirebileceğimiz kesin bilgiler de mevcut değildir. Sadece, Asurlu tüccarlara verdikleri kumaş ve elbise siparişlerinden, bakımlı birer kadın olduklarını söyleyebiliriz. Bu bilgi kısırlığına rağmen, isimlerini tespit edemediğimiz bu kraliçeler, bazen kral ile birlikte, bazen de tek başlarına; ülkelerinin çıkarlarını ön planda tutan, idari yetkilerini en etkin şekilde kullanan, hukukî kararlar veren ve ülke yönetiminde söz sahibi olan yönetici bayanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Belgelerde, gümüş ve kalay ile birlikte anılmaları sebebiyle, ticari faaliyetlerde buldukları düşünülen⁸¹ kraliçeler, dini törenlere katılmakta, kral ile birlikte yemin de etmektedirler. Yerel halk için son derece önemli olan bu günlerde, kralın yanında bulunmaları, hatta birlikte bazı ritüelleri yerine getirmiş olmaları, konularının önemini göstermektedir. Sonuç olarak, Koloni Çağı'nın en azından belirli dönemlerinde ve bazı şehirlerinde bu bayanların çok etkin ve güçlü oldukları anlaşılmaktadır.

⁸¹ Darga 1976, s. 7.

BİBLİYOGRAFYA

- AHw, Akkadisches Handwörterbuch.
- Albayrak, İ. 1998: "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan Madawada", III. *Uluslararası Hititoloji Kongresi*. Ankara, s. 1-14.
- _____2000: "Kültepe'den Yeni Bir Vasiyetnâme", *Archivum Anatolicum* 4, Ankara, s. 1-16.
- Alp, S. 2001: *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları. İstanbul.
- ATHE, Die altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars in Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer.
- Balkan, K 1957: *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warshama'ya Gönderdiği Mektup*, Türk Tarih Kurumu VII/31. Ankara.
- Bayram, S. 1991: "Taşınmaz Mallar Hakkında Yeni Kültepe Vesikaları", *Belleten* 55 / 213, Ankara, s. 297-314.
- _____1994: "Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer Adları ve Bunların Değerlendirilmesi", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, s. 211-234.
- Bayram, S.-Çeçen, S. 1997: "Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi", *Belleten LX*, Ankara, s. 579-630.
- BIN, Babylonian Inscription in the Collection of J. B. Nies.
- Çeçen, S. 2002: "Kültepe Belgelerine Göre Anadolu Şehir Devletlerinde Ayaklanma", *Archivum Anatolicum* 5, Ankara, s. 65-68.
- Darga, M. 1976: *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Dercksen, J. G. 2005: "Adad is king! The Sargon text from Kültepe", *JEOL* 39, s.107-129.
- Donbaz, V. 2001: "Some Recently Discovered Karum 1-b Tablets and Related Observations", *IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie*, Weisbaden, 106-114.
- Garelli, P. 1963: *Les Assyriens en Cappadoce*, Paris.
- Gökçek, G. L. 2002: *Koloni Devri Anadolu'sunda Asurlu Tüccar Aileler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

- _____2004: "Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş, s. 309-318.
- Günbattı, C. 1994: "Kültepe Tabletlerine Göre Kadınların Ticari Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, s. 191-200.
- _____1996: "Two New Tablets Throwing Light on the Relations Between Anatolian Kings and Assyrian Merchants in the Period of the Assyrian Colonies", *Archivum Anatolicum* 2, Ankara, s. 25-37.
- _____2000: "Eski Anadolu'da Su Ordalı", *Archivum Anatolicum* 4, A.Ü. Basımevi, Ankara, s. 73-88.
- ICK, Inscriptions Cunéiformes du Kultépé.
- Michel, C. 2003: "The perdum-mule, a Mount for Distinguished Persons in Mesopotamia During the First Half of the Second Millennium B.C.", in B. Frizell (ed.) *PECUS. Man and Animal in Antiquity*, Roma, s. 190-200.
- Nashef, Kh. 1991: *Die Orts- und Gewässernamen der altassyrischen Zeit. (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes Bd. 4)*. Weisbaden.
- OIP, Oriental Institute Publications.
- Orlin, L. L. 1970: *Assyrian Colonies in Cappadocia*. Paris.
- Özgüç, T. 2005: Kültepe Kaniş/Neşa, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Sugiyama, T 1997: "Trading perdum and its aspects in the Old Assyrian Period", *Oriente* 42, s. 139-154.
- Ulshöfer, A. M. 1995: *Die Altassyrischen Privatorkunden*. Stuttgart.
- Veenhof, K. R. 2003: *The Old Assyrian List of Year Eponyms From Karum Kanish And Its Chronological Implications*. Türk Tarih Kurumu VI/64. Ankara.
- Veenhof, K.R. 2006: "Traveling in Ancient Anatolia: Two New sources from Karum Kanesh", *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması*, Homer Kitabevi, Ankara, s.778-783.

